

Finns det faktorer av betydelse för en gudstjänst som inbjuder till delaktighet?

Vilka faktorer framträder som viktiga för människors positiva gudstjänstupplevelser? Vad framträder vara av betydelse för människors upplevda delaktighet i gudstjänsten? Caroline Klintborg utgår i denna artikel från två forskningsstudier som ställer frågor om vad som inbjuder till delaktighet i gudstjänsten.

Kyrkomötet beslutade 2019 att ”uppdra till kyrkostyrelsen att tillsätta en utredning som undersöker dels vilka faktorer som är viktiga för människors gudstjänstupplevelse, dels vilka metoder och förhållningssätt som ger framgång i gudstjänstarbetet”.¹ Ärendet skulle beredas inom kyrkokansliet i Uppsala och tidigt konstaterades att en forskningsöversikt var rimlig att genomföra, en översikt vars resultat kan vägleda vidare steg i beredningen. Uppdraget gavs till undertecknad. Syftet med denna artikel är att redovisa delar av resultatet utifrån följande frågeställningar:

1. Vilka faktorer framträder genom tidigare forskning som viktiga för människors positiva gudstjänstupplevelser?
2. Vad framträder genom tidigare forskning vara av betydelse för människors upplevda delaktighet i gudstjänsten?

Resultatet i sin helhet redovisas i rapporten ”Gudstjänstupplevelser. En forskningsöversikt” vilken går att ladda ner från Kyrkokansliets hemsida.² I följande text nämns endast några av de studier som redovisas i forskningsöversikten, men slutsatser och avslutande diskussion bygger på materialet i sin helhet.

Disposition

Artikeln inleds med en kort presentation av den metod som tillämpats för genomgången av tidigare forskning: var sökningarna har gjorts

och hur. Härfter sammanfattas den forskning som redovisas också i översikten utifrån de frågeställningar som väglett arbetet: det vill säga vilka faktorer som visar sig vara viktiga för människors positiva gudstjänstupplevelser samt vad som framträder vara av betydelse för människors upplevda delaktighet. Avslutningsvis delas några reflektioner utifrån resultatet av den genomförda forskningsöversikten.

Metod

Forskningsöversikten bygger på en systematisk litteraturgenomgång så som den beskrivs av bland andra Alan Bryman.³ De svenska databaser jag använt är följande: Libris, SwePub och Diva. Jag har därtill och i enlighet med gudstjänstutskottets önskade fokus gått igenom en del litteratur som jag själv samlat genom åren kring teman barn – gudstjänst – delaktighet.

Sökningarna i de olika databaserna utfördes under hösten 2021. Jag kombinerade så kallade block, det vill säga kortare söksträngar med hjälp av den booleska operatören AND och i förekommande fall OR. Sökorden - delaktighet, gudstjänst, liturgi - valdes och kombinerades med varandra samt med orden: deltagande, erfarenhet, barn, unga, upplevelse. Tanken var att begränsa sökresultaten till referentgranskade tidskriftsartiklar publicerade från och med år 2000, men även andra texter har presenterats när det funnits få resultat utifrån angivna sökord.

Bland den funna litteraturen finns ett antal texter av undertecknad, några i mitt tidigare namn Gustavsson och några i mitt nuvarande namn Klintborg. I följande text refereras också mina egna publikationer i tredje person.

Resultat

Utifrån genomgången av tidigare forskning kan konstateras att få studier gjorts i Sverige, i vilka människors faktiska upplevelser av gudstjänst undersökts. Genomgången visar att få studier överhuvudtaget går att finna som genomförts under de senaste tio åren. Detta sagt med reservation för att andra sökord möjligen kunde givit ett annat utfall.

De texter som är sökbara utifrån angivna sökord har inte heller en självklart vetenskaplig ansats, det vill säga materialet är inte tydligt avgränsat eller en metod för analysen tydligt angiven. Det är inte heller helt enkelt att pröva de teoretiska utgångspunkter som tagits. I några fall är texterna personligt argumenterande och materialet kan uppfattas understödja författarens egna åsikter mer än de presenterar olika människors erfarenheter.

Genomgången försvåras också av att några av de studier som faktiskt genomförts saknas i en lista utifrån angivna söksträngar. Jag tänker då bland annat på studier som genomförts med fokus på projektet ”Framtiden bor hos oss”. Det senare finner säkert en förklaring i att projekten

inte endast fokuserat på gudstjänsten, men det föranleder frågor kring hur vi som forskare själva definierar innehållet i våra studier, vilka nyckelord vi väljer och hur vi därmed gör våra studier sökbara för andra.

Gudstjänstens (icke) betydelse

De utifrån mina sökord funna studierna bekräftar den generellt negativa gudstjänsttrend som går att se avseende söndagens gudstjänst i Sverige. De synliggör också en genomgående krismedvetenhet men inte därmed ett självklart gemensamt svar på hur denna kris ska bemötas. Per Pettersson ifrågasätter utifrån sitt material i boken "Utmaningar för Svenska kyrkans identitet", varför kyrkan alls håller fast vid att kyrkans identitet knyts till söndagens huvudgudstjänst.⁴ I stället föreslår han utifrån sin studie ett förflyttat fokus från söndagens gudstjänst till livsriterna där dop och begravning skulle få en mer framskjutet plats. Han vill också låta kyrkobyggnaderna och kyrkans sociala verksamhet utgöra en tydligare del av kyrkans identitet.

I några av studierna synliggörs orsaker till gudstjänstens icke-betydelse för människor. Jonas Eek sammanfattar som ett exempel i boken "Stanna i vattnet. Kateketikens syfte och sammanhang", konfirmandernas känsla av "tristess" i en upplevelse av att gudstjänsten är trött, ointresserad, okunnig och långt från Gud. Han menar att upprepade undersökningar visar att "unga människor ofta känner sig vilna, exkluderade och uttråkade i den institutionaliserade kyrkans gudstjänster".⁵ För Eek är svaret inte, vilket Pettersson föreslår, att lämna fokus på gudstjänsten utan i stället att understryka betydelsen av att unga människor socialiseras in i densamma. Eek menar att gudstjänsten för att den ska få en betydelse för unga människor måste uppfattas ge exempel på trygghet, delaktighet, säkerhet och närvaro.

Caroline Klintborg har i böckerna "Delaktighetens kris. Gudstjänstens pedagogiska utmaning" samt "Avstånd, delaktighet, längtan. Guds-

tjänst i en tid av religiös förändring" pekat på betydelsen av en inbjudan till ett delat "intressefokus", det vill säga betydelsen av att deltagarna i en gudstjänst vet kring vad man samlas. Hon talar vidare om betydelsen av trovärdighet, det vill säga om betydelsen av att medarbetarna själva tror på den gudstjänst de inbjuder till.

Fredrik Modéus och Martin Modéus har båda skrivit texter som på olika sätt behandlar frågor om gudstjänst.⁶ De båda ger uttryck för gudstjänstens centrala plats och betydelse och har i sina texter lyft fram faktorer som de menar vara av betydelse för att bygga en gudstjänstgemenskap. Fredrik Modéus talar om "relationell ecklesiologi" och menar att vägen till ett levande gudstjänstliv börjar med att människor finner varandra och inbjuds till delaktighet. Martin Modéus beskriver på ett liknande sätt hur tio värdeord återkommer i människors beskrivningar av "goda gudstjänstupplevelser": gemenskap, delaktighet, glädje, beröring, helig-

som kollektiv samt det anpassningsbara kyrkorummet. Bland de konfirmander som värderat olika liturgiska moment visar Eek att de moment som värderas högst alla är exempel på "öppna liturgiska moment": musik, tid för tystnad, att få tända ljus, att fira nattvard, att gudstjänsten är kort och att få vara i kyrkans rum.¹⁰ De olika aspekter som lyfts fram i profilgudstjänsterna är med andra ord också de som människor, i forskningsöversiktens funna texter, uttrycker sig sakna i söndagens gudstjänst.

En upplevelse av delaktighet

Delaktighet är ett återkommande begrepp i det funna materialet och studierna ger exempel på något olika innebörd av densamma. Fredrik Modéus talar som ett exempel om "praktisk delaktighet" och har ett relationellt fokus. Eek visar i sina texter tvärtom hur unga människor kan uppskatta möjligheten att inte behöva göra något och menar att resultat av tidigare studier visar "en kritisk

”I några av studierna synliggörs orsaker till gudstjänstens icke-betydelse för människor.”

het, igenkännande, öppenhet, trygghet, äkthet och närvaro.⁸

Två exempel på profilgudstjänster lyfts fram i texter av Jonas Eek i boken "Stanna i vattnet" och Ninna Edgardh i artikeln "Gud ge mig sinnesro". De två är Taize- och Sinnesrogudstjänsten. Edgardh beskriver en av framgångsfaktorerna för den sistnämnda vara "utelämnandet av teologiska utläggningar" till förmån för "den personliga erfarenheten av en andlighet".⁹ Faktorer som Eek i sin tur menar kännetecknar Taize-gudstjänster är sång och tystnad, bön som tar sig olika uttryck genom tystnad och sång såväl individuellt som gemensamt, utrymmet för såväl individ

utmaning till en förenklad syn på delaktighet i gudstjänsten".¹¹ Han menar att många människor, inte bara unga, verkar tilltalas av gudstjänsten som ett kravlöst rum.

Innebörden av begreppet delaktighet har Klintborg undersökt närmare och hon menar utifrån sina studier att relationer inte är en förutsättning för, utan i stället en följd av en upplevd delaktighet. I likhet med Eek utmanar också hon föreställningen att delaktighet självklart innebär ett görande. Aspekter av större betydelse är, menar hon, att man känner sig trygg, att man känner sig sedd och att man inbjuds till ett engagemang, som man kan besvara eller välja att tacka nej till. »

Flera av författarna till de texter som forskningsöversikten presenterar talar om betydelse av att socialiseras in i gudstjänsten redan som barn. Eek talar som exempel om betydelsen av "liturgisk träning". Patrik Hagman menar i artikeln "Världens bästa ungdomsarbete och världens sämsta gudstjänster", att den relation ungdomar får till den gemensamma gudstjänsten är en nyckelfråga i en samtidig önskan om deras fortsatta engagemang i församlingen. I det sammanhanget talar Hagman om betydelsen av att välkomna ungdomarna och ge dem fler "tolkningsnycklar till liturgin och gudstjänsten".¹² Han argumenterar också för verksamhet som inte indelas utifrån givna åldersgrupper.

De resultat som Eek lyfter fram och som pekar på ett positivt samband mellan ungdomars upplevelse av gudstjänst under konfirmandtiden och deras tidigare erfarenheter av kyrkans verksamhet samt föräldrarnas antal gudstjänstbesök, kan tolkas som ytterligare ett stöd för att verksamhet i kyrkan måste hållas samman. Man vinner inte ungdomarna genom ett ensidigt ungdomsarbete utan det krävs en helhetssyn på kyrkans verksamhet från vaggan till graven och en verksamhet där gudstjänsten får utgöra en självklar del i en samtidig ambition att socialisera in människor i densamma. Betydelsen av att se barnens perspektiv lyfts fram av såväl Peter Ekman, Anne Falk & Eva-Mari Karlsson Kempf, i den så kallade Örebro rapporten som av Karin Rubensson i avhandlingen "Karnevalesk gudstjänst" och Caroline Klintborg i artikeln "Ska barnets plats vara i centrum av Svenska kyrkans gudstjänst?".¹³ Det innebär att se barnen, att räkna med dem och ge dem utrymme till självbestämmande och engagemang utifrån sina förutsättningar.

Kunskap, trovärdighet och språk

Frågan om betydelsen av socialisation rör vid frågor om också kun-

skapens betydelse för en fortsatt vilja att delta i gudstjänst. Klintborg visar i sin studie av körsångare i boken "Delaktighetens kris", att en bristande känsla av delaktighet i söndagens gudstjänst inte behöver handla om bristande kunskap.¹⁴ Körsångarna ger i hennes studie, exempel på en grupp som är väl förtrogna med gudstjänstens liturgi och söndagens texter. I stället tycks utmaningen för kyrkan i det fallet vara att förändra en redan delad förståelse för och kunskap om såväl gudstjänstens liturgi som dess artefakter.

Klintborgs studie visar också betydelsen av att lära känna människor, att som medverkande i gudstjänsten våga träda fram som vittnen, statuera exempel och visa den betydelse gudstjänsten har för en själv och det egna livet. Det handlar om trovärdighet. I en reflektion kring gudstjänst och förkunskapskrav måste människor, menar Klintborg, inbjudas till en relation mellan jämlikar och en samreflektion kring aktiviteten utifrån deltagarnas olika erfarenheter och språkförståelse.

En analys av vår tids religiösa språklöshet går också att se i de texter som presenteras i forskningsöversikten. Eek talar som exempel om en

människor idag delar kring tro och religion, behöver utvecklas. Symbolernas och materialitetens betydelse för att konkretisera tro genom till exempel ljusständning är exempel på ett slags språk som exemplifieras i bland annat Rubenssons studie. Klintborgs studie av körsångarna visar att nattvarden kan upplevas vara ett (alltför) tydligt, om än ordlöst, uttryck för tro.

Avslutande reflektion

Studierna som redovisas i forskningsöversikten visar betydelsen av att vara i dialog med de människor man som kyrka vill välkomna till gudstjänst – med barnen, konfirmanderna, med körsångarna. Kyrkans representanter måste fortsatt tala *med* och inte *om* människor. Studierna visar också betydelsen av att se individen i den samtidigt kollektiva gemenskapen. Studierna visar människors önskan om plats för såväl individuell som kollektiv bön och önskan om att även ge plats för såväl tro som tvivel.

Innebörden av den delaktighet som människor i kyrkan förväntas uppleva, är utifrån materialet svår att sammanfatta. I några texter framträder "görandet" vara centralt för en upplevd delaktighet medan betydelsen av kravlöshet framträder som helt avgö-

”Studierna som redovisas i forskningsöversikten visar betydelsen av att vara i dialog med de människor man som kyrka vill välkomna till gudstjänst”

”kristen språklöshet gränsande till analfabetism”.¹⁵ Klintborgs körstudie ger exempel på hur språket i gudstjänsten kan upplevas högtravande och i Örebro rapporten frågar de intervjuade barnen efter musik och ett också talat språk som de kan relatera till. Texterna synliggör med andra ord att såväl det språk som kyrkans representanter talar, som det språk som

rande i andra. I några texter förväntas relationer stå i centrum för en upplevd delaktighet medan det gemensamma intressefokuset förväntas stå i centrum för en upplevd delaktighet i andra. I någon studie talas om betydelsen av ökad kunskap för en möjlig delaktighet medan andra texter visar att människor har kunskap men att de inte kan identifiera sig med den

kyrka de möter. Studierna visar därför att det inte finns ett svar på hur man inbjuder till delaktighet eller vad begreppet i sig rymmer. Men studierna betonar betydelsen av en inbjudan till delaktighet vilket implicerar för enskilda församlingar att fundera över vad det får betyda i den kontext där man är satt att verka.

Ett resultat av betydelse för framtida samtal är, att de olika aspekter som människor lyfter fram som av betydelse i de så kallade profilgudstjänsterna, också är de aspekter som människor uttrycker sig sakna i söndagens gudstjänst.

Sammanfattningsvis framträder genom forskningsöversikten några faktorer vara av särskild betydelse för en positiv gudstjänstupplevelse:

1. Att deltagarna känner sig trygga och sedda
2. Att det ges plats för öppna liturgiska moment i gudstjänsten
3. Att deltagarna får plats som individer i en samtidigt kollektiv gemenskap

För att möjliggöra en positiv gudstjänstupplevelse för människor visar materialet också betydelsen av följande:

4. Att kyrkans representanter själva vill delta i den gudstjänst som kyrkan inbjuder till
5. Att människor får vara delaktiga
6. Att kyrkan har ett generationsöverskridande tilltal

Den fjärde punkten ovan pekar på betydelsen av trovärdighet. Det handlar om att själv bära och tro på den gudstjänst man vill vara med om att gestalta.

Fler av de här nämnda texterna pekar på betydelsen av en medveten reflektion. Det handlar om att reflektera såväl teologiskt som pedagogiskt över församlingens delaktighetsstrategier samt över gudstjänstens plats och betydelse i vår tid. Hur kan man som kyrka få människor att känna sig trygga och sedda och hur kan man ge plats för individen i en samtidigt kollektiv gemenskap? Hur ser den gudstjänst ut som man vill gestalta, hur inbjuder man till delaktighet

och hur finner man det språk och de berättelser som möjliggör ett generationsöverskridande tilltal? Det är några av de frågor som materialet ger Svenska kyrkans medlemmar skäl att ställa sig.

Implikationer för fortsatt forskning

Exemplen visar att forskningsläget inte självklart bjuder det underlag som behövs för att helt kunna besvara kyrkomötets uppdrag. Jonas Eek konstaterade redan 2013 att endast "begränsad empirisk forskning finns tillgänglig om människors gudstjänstupplevelse".¹⁶

För en fördjupad förståelse av hur människor idag upplever gudstjänsten behöver vi som forskare tala med människor. Det behövs en fördjupad förståelse för hur individen kan få plats i det samtidigt unisona och vilken betydelse som kyrkorummet och fysiska kroppars närhet har, i en tid när möten mellan människor allt oftare sker digitalt. Det behövs en fördjupad förståelse för hur människor idag talar tro och vilket språk som kan användas för att dela evangeliets budskap i vår tid.

Att några av de studier som faktiskt genomförts inte går att finna genom de söksträngar jag angivit är i sig intressant. Ett skäl är självklart att de sökord jag angav kunde varit andra men ett annat skäl är också enligt min bedömning, att vi som forskare inte tycks ha ett enhetligt system för hur vi använder nyckelord. Studier i vilka en analys av gudstjänst faktiskt genomförts framträder därför inte självklart vid en genomgång.

Det finns med andra ord ett fortsatt behov av empiriska studier som synliggör människors erfarenheter av gudstjänst och av ritens plats och betydelse i en tid av religiös förändring.

CAROLINE KLINTBORG
Docent i religionspedagogik

Noter

1. Kyrkomötets beslut KmSkr 2019:12.
2. Klintborg 2022.
3. Bryman 2002, s.460ff.
4. Pettersson 2013.
5. Eek 2011, s.123-124.
6. Modéus Fredrik 2005, 2009, 2005. Modéus Martin 2005, 2013.
7. Modéus, F. 2009, s.99ff., 118ff.
8. Modéus, M. 2013, s.20.
9. Pousard 2003 I: Edgardh 2013, s.55.
10. Eek 2011, s124f.
11. Eek 2011, s.125.
12. Hagman 2019, s.128.
13. Ekman et al. 2017; Rubensson 2021; Klintborg 2018.
14. Gustavsson (numera Klintborg) 2016.
15. Eek 2013, s.55.
16. Eek 2013, s.25.

Referenser

- Bryman, A. 2002. *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Eek, J. 2011. *Stanna i vattnet. Kateketikens syfte och sammanhang*. Stockholm: Verbum.
- Eek, J. 2013. *Här en strand. Människan i liturgin*. Stockholm: Verbum.
- Edgardh, N. 2013. Gud, ge mig sinnesro. Om sinnesrogudstjänstens plats i Svenska kyrkans gudstjänstförnyelse. *Svensk teologisk kvartalsskrift*. 0039-6761.; 89:2, 54-64.
- Ekman, P., Falk, A. & Karlsson Kempfi, E-M. 2017. *Barnets röst om gudstjänst och delaktighet. Örebrorapporten*. Strängnäs: Strängnäs stift.
- Gustavsson, C. 2016. Delaktighetens kris. *Gudstjänstens pedagogiska utmaning*. Skellefteå: Artos.
- Gustavsson, C. 2018. Ska barnets plats vara i centrum av Svenska kyrkans gudstjänst?, *Svensk kyrkotidning* nr 6, 2018, 172-175.
- Gustavsson, C. 2019. Gudstjänst, intressefokus och längtan i en aktivitetsmättad tid. Fallstudium av gudstjänstarbete i Asarums pastorat. I: Forsling, Gustavsson, Winell (red.) 2019. *"Man ska vara sig själv": En bok om ungdomar, tro och delaktighet*. Örebro: Marcus förlag, 157-176.
- Gustavsson, C. 2020. Delaktighet i praktiken. Söndagens huvudgudstjänst som utmaning och möjlighet. I: *Nordic Journal of Practical Theology*. - 1893-4773; 37:2, 39-57.
- Hagman, P. 2019. Världens bästa ungdomsarbete och världens sämsta gudstjänster. Finlands Evangelisk-lutherska kyrkas konfirmandarbete om "Den

perfekta ön". I: Forsling, Gustavsson & Winell (red.) 2019. "Man ska vara sig själv": En bok om ungdomar, tro och delaktighet. Örebro: Marcus förlag, 115–132.

Klintborg, C. 2021. *Avstånd, delaktighet, längtan. Gudstjänst i en tid av religiös förändring*. Skellefteå: Artos.

Klintborg, C. 2022. *Gudstjänstupplevelser. En forskningsöversikt*. Uppsala: Svenska kyrkan.

Kyrkomötets beslut (KmSkr) 2019:12 *Gudstjänstupplevelser*. Uppsala: Svenska kyrkan.

Modéus, F. 2005. *Mod att vara kyrka*. Stockholm: Verbum.

Modéus, F. 2009. *Längta efter liv: församlingstillväxt i Svenska kyrkan*. Stockholm: Verbum.

Modéus, F. 2015. *Gudstjänstgemenskap i folkkyrkan. Ett studium av gudstjänstgemenskapens identitet och ställning i Svenska kyrkan*. Stockholm: Verbum.

Modéus, M. 2005. *Mänsklig gudstjänst. Om gudstjänstens som relation och rit*. Stockholm: Verbum.

Modéus, M. 2013. *Gudstjänstens kärnvärden. Om relationer, värden och form i gudstjänsten*. Stockholm: Verbum.

Pettersson, P. 2013. *Utmaningar för Svenska kyrkans identitet. När behovet av kyrkan ökar men söndagsgudstjänsterna minskar*. Karlstad: Karlstad stift.

Pousard, P. 2003. "Gud, ge mig sinnesro" *En fenomenografisk undersökning av upplevelser i och kring sinnesrogudstjänsten*. D-uppsats, 10 poäng. Gävle: Gävle Högskola, Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap.

Rubenson, K. 2021. *Karnevalesk gudstjänst. Barns plats i kyrkans liturgi*. Uppsala: Uppsala universitet.

SVENSK
KYRKO
TIDNING

Stöd Svensk Kyrkotidning

Svensk Kyrkotidning granskar kritiskt kyrkolivet och vill verka för öppen debatt och teologisk reflektion.

**Stöd Svensk Kyrkotidning med en gåva till
BG 5634-3379 Swish 123 6481 436**